

Webinar Erfgoed Deal

Erfgoedinclusieve energietransitie

Dit is het vierde webinar uit de reeks 'Lessen uit de Erfgoed Deal' die het programmabureau Erfgoed Deal sinds 2023 organiseert in samenwerking met de ErfgoedAcademie. Met deze reeks willen we focussen op de Erfgoed Deal-projecten zelf en de lessen die uit de projecten naar voren komen. In dit webinar gaat het over **erfgoedinclusieve energietransitie**. De drie projecten zijn voorbeelden van hoe erfgoed kan inspireren en oplossingen aan kan dragen om de energietransitie vorm te geven. Daarbij staat deze vragen centraal: hoe maken we onze maatschappij **duurzaam** en wat betekent dat voor onze **leefomgeving**?

Het webinar bestaat uit twee onderdelen. Eerst een plenair programma waarin drie casussen worden besproken (de Erfgoed Deal-projecten **Du Moment des Monuments**, **Rode buurt Zaanstad** en **Kademuren Amsterdam**). Daarna gaan de deelnemers met elkaar en de spreker in gesprek over de casus in aparte deelsessies. Iedere casus heeft een eigen deelsessie, waar de deelnemers zich voor moeten opgeven.

Du Moment des Monuments

Valesca van den Berg - Beleidsadviseur erfgoed bij de gemeente Stichtse Vecht

ACHTERGROND BIJ PROJECT

In 2021 is Du Moment des Monuments begonnen met verschillende partijen: **Monumentenwacht Utrecht**, **MooiSticht** en de **gemeente Stichtse Vecht**. De gemeente Stichtse Vecht heeft negen beschermde dorpsgezichten, 797 rijksmonumenten en 103 gemeentelijke monumenten. De gemeente beslaat een groot deel van de Vechtstreek met monumenten, buitenplaatsen en historische kernen. De opgave om het erfgoed mee te nemen in de **energietransitie** is dus groot. De opgave bestaat uit het erfgoedinclusief maken van de energietransitie, het volgen van de routekaart voor verduurzaming monumenten, de duurzaamheidsambities van de gemeente Stichtse Vecht, maar ook monumenten aanpassen aan de eisen van deze tijd. Denk daarbij aan comfort en energiebesparing. Du Moment des Monuments zet in op het ontwikkelen van een aanpak voor gemeenten om eigenaren zo goed mogelijk te helpen bij het verduurzamen van hun monumenten.

UITVOERING

Dit wordt gedaan met het ontwikkelen van een zogenaamde **DuMo-wegwijzer**. Daarnaast heeft het project vijf pilotprojecten gekozen waarbij monumenten verduurzaamd worden. De DuMo-wegwijzer wordt steeds bijgeschaafd en aangepast op basis van ervaringen uit de praktijk. Blijvende afstemming op wat in de gemeente mogelijk is, is daarbij belangrijk. Daarnaast moet de wegwijzer ook behapbaar blijven. De bijgewerkte wegwijzer heeft **vier onderdelen**:

1. **Inspireren**: voorlichting, informatie-uitwisseling, voorbeeldwoningen en aanhaken bij duurzaamheidsacties.
2. **Informer en adviseren**: Handleidingen voor bouwloketten, DuMo-loket, DuMo-advies ondersteunen.
3. **Behandelen aanvraag**: Faciliteren aanvraag en toetsen en afhandelen aanvraag met heldere toetsing, betaalbare bouwleges en voldoende kennis en expertise bij vergunningverleners.

4. **Ondersteuning realisatie:** Gemeentelijke subsidie voor uitvoering duurzaamheidsmaatregelen, korting op inspectie MonumentenWacht (nazorg).

Een aantal van deze zaken zijn gerealiseerd, maar de DuMo-wegwijzer is nog niet klaar.

DuMo-advies is een belangrijke basis voor de pilotprojecten. Er wordt onderzoek gedaan naar cultuurhistorische waarden, bouwhistorische waarden en bouwfysische waarden, maar er wordt ook goed gekeken naar wat **de eigenaar** wil. Zo ontstaat een advies op maat. Het is dan ook belangrijk om voortdurend in gesprek te blijven met de eigenaren.

Er worden twee pilotprojecten gedaan met **monumentale woonhuizen**, een in **Loenen** en een in **Maarsse**. Bij deze kleinere projecten blijkt dat het voor de eigenaren een groot traject is. Een andere pilot is de kleinere buitenplaats **Vreedenhof in Vreeland**, waar de eigenaar de buitenplaats wil overdragen aan zijn kinderen, hij moet daarbij investeringen doen en grote keuzes maken. Het project wordt gefaseerd uitgevoerd, het gaat dan ook langere tijd duren om alle aanpassingen voor elkaar te krijgen. De laatste twee pilotprojecten zijn twee gemeentelijke buitenplaatsen: **Boom en Bosch in Breukelen** en **Goudestein in Maarsse**. Deze zijn nog in gebruik door de gemeente. Daarbij wordt gezocht naar een totaalaanpak, waarbij het antwoord op de volgende vragen centraal staat: hoe ziet toekomstig gebruik eruit? Hoe ga je om met verduurzaming? Welke keuzes maak je daarbij? Hoe ga je om met monumentale waarden, bijvoorbeeld met historisch glas? Meer informatie en filmpjes zijn te vinden op: <https://stichtsevecht.nl/onderwerp/9453/verduurzamen-monumenten/>

Ook is er een **subsidie** die eigenaren kunnen aanvragen, omdat verduurzaming duurder is voor monumenten. Dit is boven op de ISDE-subsidie. Eigenaren kunnen voor 30% van de investeringskosten voor maatregelen geld krijgen. Er is nog geen stormloop voor deze extra subsidie, maar dat komt ook omdat er nog meer bekendheid aan moet worden gegeven.

Wat betreft **leeromgeving** wil het project graag kennis doorgeven aan **de nieuwe generatie** die nu studeert. Zo is er een samenwerking met de post-HBO opleiding Bouwhistorie en Restauratie van de Hogeschool Utrecht. De studenten zijn op veldexcursie geweest bij de pilots en waren erg enthousiast. Het is de bedoeling dat deze veldexcursies een vast onderdeel in het opleidingsprogramma worden.

Rode Buurt Zaanstad

Jouke van der Werf – Visiespecialist Erfgoed bij de gemeente Zaanstad

Nico Broers – Projectontwikkelaar bij woningcorporatie Parteon

ACHTERGROND BIJ PROJECT

In het project **Rode Buurt Zaanstad** wordt een **arbeiderswijk uit de jaren 20** klimaatadaptief gemaakt en de woningen verduurzaamd met de cultuurhistorische waarden als uitgangspunt. De Rode Buurt ligt in **Zaandijk**, aan de overkant van de Zaanse Schans, dicht bij de Zaan. De Rode Buurt bestaat uit 96 woningen, hiervan worden 70 woningen gerenoveerd en 26 gesloopt. Hiervoor komen 24 nieuwe woningen in de plaats. Daarnaast wordt de openbare ruimte **klimaatadaptief** heringericht. Daarbij worden de bewoners nauw betrokken. De Rode Buurt is een wijk die door en voor arbeiders gemaakt is. In 1901 kwam de woningwet en daarmee subsidie om wijken te bouwen voor arbeiders. In Zaandijk werd het bureau Gulden & Geldmaker uit Amsterdam betrokken, die veel ervaring hadden met het bouwen van tuindorpen. De wijk heeft daardoor alle kenmerken van een tuindorp: in deze ontwerpen heeft ook groen een duidelijke rol in de openbare ruimte. De wijk is ingebed in het Zaanse landschap.

UITVOERING

Waarom is de Rode Buurt uitgekozen voor dit project? De gemeente Zaanstad heeft een **inventarisatie** gemaakt van vooroorlogse arbeiderswijken in Zaanstad. De Rode Buurt had een grote cultuurhistorische waarde en woningcorporatie Parteon stemde uiteindelijk in met behoud en renovatie, ondanks dat het behoorlijke opgave is. Er zijn drie type huizen in de Rode Buurt. Architectenbureau Hooysschuur doet de renovatie en verduurzaming van deze huizen en probeert daarbij zoveel mogelijk **cultuurhistorische waarden** mee te nemen. Zij zijn ook verantwoordelijk voor de nieuwbouw in de Domela Nieuwenhuisstraat, deze is ook geïnspireerd op de architectuur uit de omgeving.

Wat betreft de **openbare ruimte**: in 2026 gaat de buurt op de schop. Er is gekeken naar groen, water en het aantal bomen om te benutten voor klimaatadaptatie. Ook is in kaart gebracht **waar de meeste overlast is**, iets wat sturend is bij de te nemen maatregelen. Denk daarbij aan maatregelen zoals van een bol naar een hol profiel en een dubbele rioolstelsels met een drainagebuis. Deze laatste kunnen bij hoge grondwaterstanden in de winter gebruikt worden als drain en in de zomer kunnen ze water vasthouden en de grond met water infiltreren. Ook wordt er in overleg met de bewoners gekeken naar geveltuinen. Daarnaast wordt er een **hittestress-kaart** gemaakt om te kijken waar de omgeving stenig is en bomen bijgeplaatst kunnen worden. De groene tuindorp-achtige opzet wordt op deze manier ook gebruikt voor het **vergroeningsprogramma**.

Tijdens de **renovatie** worden de huizen bijna helemaal afgepeld, er blijft weinig anders over dan het casco. De daken worden vernieuwd, veel originele elementen worden teruggebracht met behulp van subsidie. Parteon investeert fors in **duurzaamheid**, ook voor bestaande huurders. Bij mutatie wordt ook direct overgestapt op elektrisch koken en in de Rode Buurt specifiek worden naast de 24 nieuwbouwwoningen ook de 70 gerenoveerde woningen voorzien van een warmtepomp. Het streven is om minimaal label A te halen bij de renovatiewoningen.

PARTICIPATIE

Daarnaast is er veel aandacht voor **inbreng van de bewoners**. Er waren twee bewonerscommissies in de Rode Buurt. Dat was in de praktijk soms lastig, maar uiteindelijk is het gelukt om iedereen mee te krijgen voor de plannen. Bewoners zijn betrokken bij de selectie van een **aannemer** en het afsluiten van een **sociaal plan** waarin alle voorwaarden staan die te maken hebben met de renovatie en de huurprijzen. Ook zijn er in het kader van de Erfgoed Deal buurtwandelingen georganiseerd met daarbij oog voor cultuurhistorie en de technische kant, vooral wat betreft klimaatadaptatie. Ook was er voorlichting over de maatregelen die mensen kunnen nemen rondom hun eigen huis, zoals vergroening van tuinen. Ook worden nieuwe verhuurders betrokken bij de aanleg van geveltuinen en sedumdaken. Wat betreft de financiering: dit kun je niet bij elk project doen, het kost veel sociaal geld. De gemeente gaat meteen aansluitend investeren in openbare ruimte.

Kademuren Amsterdam

Laura Hakvoort – Innovatiemanager bij de gemeente Amsterdam

ACHTERGROND BIJ PROJECT

De gemeente Amsterdam heeft een programma voor **bruggen en kademuren**. De Erfgoed Deal wordt gebruikt voor **vier deelprojecten** binnen het programma: de *Kademuur als energiefabriek*, de *Leidingkoker*, *Energienetwerk BG-terrein (UvA)* en *Molen de Otter*. De kademuren bieden veel kansen voor de gemeente Amsterdam. De schaal en omvang van het herstel maakten dat er een programma kon worden gestart. Hierdoor kwam er ook ruimte voor innovatie, er kon gekeken worden naar andere opgaves en een nieuwe manier van samenwerking. Zo zorgt dit programma niet alleen voor het herstel van de kademuren, maar biedt het ook kansen voor bijvoorbeeld de energietransitie.

UITVOERING

Bij het herstel van de kademuren wordt gewerkt met allerlei **innovaties en nieuwe technieken**. Daarbij komt ook dat langs de kades binnen een straal van 50 meter veel monumenten liggen en dat dit alles zich in een UNESCO-gebied bevindt. Dit zorgt ervoor dat er veel **koppelkansen** zijn voor de historische binnenstad van Amsterdam, het herstel biedt ook mogelijkheden voor de energietransitie, door middel van de zogenaamde **multifunctionele kademuren**. De kademuur dient dan als energiefabriek, er wordt warmte gewonnen via de kademuur met aquathermie uit het grachtenwater. Dit speelt bij deelprojecten *Kademuur als energiefabriek* en *Molen de Otter*. Binnen het innovatieteam merkt men wel dat het herstel van de bruggen en kademuren prioriteit lijkt te hebben, de energietransitie komt later pas. Bij Molen de Otter was de voortgang wat betreft de energietransitie sneller.

Samenwerkingen zijn ook belangrijk binnen het programma. De gemeente werkt samen met ingenieursdiensten, kennisinstellingen, aannemers en innovatieve partijen. Naast de samenwerking met marktpartijen en kennisinstellingen is er ook samenwerking met collega-overheden: het programma is onderdeel van de **City Deal Tijdloze Grachten**, de energietransitie is daar ook een thema. Zo worden ervaringen en innovaties ook gedeeld met andere steden, zoals Den Haag. Ook is het programma onderdeel van het **Nationaal groeifonds**, waar het valt onder het infra-consortium: toekomstbestendige leefomgeving.

Er wordt gewerkt aan **multifunctionele kademuren** aan de hand van zes academische en thematische **werkpakketten**: constructie en circulariteit, logistiek, energie & water, biodiversiteit, klimaatadaptatie en werelderfgoed. Naar deze thema's wordt onderzoek gedaan, een belangrijk uitgangspunt daarbij is dat er gekeken wordt naar wat er geleerd kan worden van het verleden voor de uitdagingen in de huidige tijd. Samen wordt er gezocht naar oplossingen: wat kan er wel? De Erfgoed Deal was eigenlijk het begin van deze manier van werken, de werkpakketten zijn een uitbreiding. De gemeente pakt hiermee door op ervaringen uit vorige projecten en hoopt daaruit de openbare ruimte slimmer in te richten en met oplossingen te komen die **historische binnensteden** duurzaam kunnen houden.

Kennisdeling is ook belangrijk, dit doet de gemeente via verschillende platformen waar ze kennis delen, waaronder dat van de City Deal, het multifunctionele kademuren-platform en het platform van het programma Aan de Amsterdamse grachten, waar ze veel artikelen over deze experimenten delen.

TERUGKOPPELING BREAK OUT SESSIES

Na de drie break-outsessies gaven Valesca, Jouke en Laura nog een terugkoppeling uit hun sessie:

Du Moment des Monuments

Valesca: Het is goed om te horen van andere gemeenten wat ze tegenkomen tijdens de verduurzaming van monumenten en hoe zij de dingen aanpakken. Dat kan weer mooie input zijn voor DuMo-wegwijzers. Concreet ging het over uitvoeringsrichtlijnen, er waren praktijkvoorbeelden uit Leiden en Gouda. De vraag daarbij was of een uitvoeringsrichtlijn bruikbaar is voor elke gemeente of dat deze toch weer op specifieke situaties moet worden toegespitst. Ook ging het tijdens de sessie over andere partijen met wie je als gemeente samenwerkt, zoals energieloketten of aannemers. De vraag daarbij was hoe je de informatie meer gestroomlijnd krijgt, zodat iedereen in het proces hetzelfde verhaal vertelt aan eigenaren.

Rode Buurt Zaanstad

Jouke: Een van de belangrijkste dingen om je te realiseren als je met zo'n wijk aan de slag gaat, is dat je het niet voor honderd procent kunt doen. Je bent namelijk onderdeel van een dynamische wereld, het gaat niet alleen om behoud, er zijn ook andere opgave waar je mee te maken hebt. In dit project valt toevallig de inrichting van de openbare ruimte, de verduurzaming en de renovatie van de woningen samen. Dit is niet altijd zo en levert dan frustratie op bij de corporaties. Dan gaan zij aan de slag, maar de inrichting van de openbare ruimte komt pas later, wat ook voor de bewoners lastig is. Ook is het belangrijk om bij renovatie te kijken naar het karakter vanuit de gebieden, daar ligt een ontwerpogave, ook voor multifunctionele oplossingen. Tot slot kwam in de sessie de vraag naar voren wat sloop of behoud betekent voor CO2-uitstoot.

Kademuren Amsterdam

Laura: De break out-sessie ging met name over Molen de Otter en de verduurzaming van het terrein eromheen, ook met de inzet van multifunctionele kademuren en aquathermie. Ook ging het over het doorbreken van het vraagstuk rondom het eigenaarschap. Hoe breng je het verder zonder dat mensen zeggen: ik ben daar niet van. Uit het voorbeeld van Molen de Otter kunnen we leren dat je het vaak gewoon moet doen en goede voorbeelden voor je moet laten werken.